

Kjersti Ericsson

UNGDOMSKRIMINALITET OG SAMFUNN

De unges kriminalitet

Ungdomskriminaliteten oppsto for alvor på slutten av 1950-tallet. Det betyr ikke at unge ikke hadde begått lovbrudd tidligere. Men de hadde ikke ruvet i kriminalstatistikken. Dessuten hadde de bare vært kriminelle – ikke «ungdomskriminelle». Den nye kriminaliteten var på urovekkende vis knyttet sammen med selve ungdommeligheten. I alle land dukket det opp ungdomsgrupper som tiltrakk seg forskrekket oppmerksomhet. Generalsekretær Dan Q. R. Mulock Hower i den Internasjonale barnevernunionen beskriver dem:

«..... Teddy boys eller den enda nyere benevnelsen 'Wirdies and Ravers' i England, Beatniks i USA, Bodgies og Widges (Australia). Tricheurs og Blousons Noirs (Frankrike), Halbstarken (Tyskland), Raggare (Sverige). Hooligans (Polen), Stilyagi (Sovjet-unionen), Mambos (Japan). Tsotseo (Sør-Afrika) Nosems (Nederland), Caballeros (Spania), Vielloni (Italia). (...) Problemet er ikke alle de ytre kjennetegn som preger dem, som det å kle seg i blå trange bukser, sorte lærjakker, skjorter i skrikende farger osv. Heller ikke er problemet det at de tiltrekker seg oppmerksomhet ved langt og uklippet hår, ved at de er tilhengere av alle mulige former for jazz, hot music, rock'n roll og hva det nå måtte hete i øyeblikket. Heller ikke at de søker trygghet i gjenger og grupper som samler seg på gatehjørner, og selvutfoldelse ved det å fare rundt på brølende motorsykler. Det som derimot er alvorlig er at mange av disse unge står i fare for å gli ut i asosialitet, og deres atferd kan plutselig forandre seg fra den velkjente, brautende formen de bruker seg imellom til handlinger som voldet alvorlig skade på andres eiendom, fiendtlig holdning overfor autoritetene, særlig politiet, alvorlige seksuelle utskielser, innbrudd, biltyverier, trafikkforseelser som ofte resulterer i farlige trafikkuhell o.l.»¹

Om problemet ikke var at de unge kledde seg i «trange bukser, sorte lærjakker og skjorter i skrikende farger», så følte det likevel foruroligende. Basillene var så å si i lufta. Både Justisdepartementet og flere lokale barnevernsnemnder prøvde da også å hindre at de ble spredt, ved å oppfordre til bruk av politivedtektene mot barn som oppholdt seg på offentlig sted utover kvelden og natta. Slike barn burde bringes hjem, og foreldrene ble oppfordret til å sørge for at barna kom hjem i rimelig tid. Når barna var for lenge ute, kunne det føre til «bandevirksomhet».

Den nye måten å være ung på som Mulock Hower så malende beskriver, hadde både en strukturell og en mer kulturell side. Den strukturelle sida

handlet om endringer i arbeidsmarked og skolevesen som gjorde at ungdommen, som en egen livsfase, ble lenger. Arbeidsmarkedet for unge uten utdanning skrumpet, skolegangen ble utvidet og fikk, ved siden av den kvalifiserende funksjonen, også en oppbevaringsfunksjon. Ungdommen ble slik en kategori litt på sida av samfunnet, som ikke opptrådte på, og heller ikke ble kontrollert gjennom, samfunnets mest sentrale arenaer (se blant annet Nils Christie²). Etter hvert ble det også utviklet en egen ungdomskultur, med egne normer, egen slang, moter, musikk osv. Dette strukturelle og kulturelle rommet var nok en viktig forutsetning for at fenomenet «ungdomskriminalitet» vokste fram.

Den svenske kriminologen Felipe Estrada har forsøkt å vurdere utviklingen av ungdomskriminaliteten i en rekke europeiske land i etterkrigstida. Ved å bruke både kriminalstatistikk og andre typer undersøkelser (som offerundersøkelser og studier av sjølrapportert kriminalitet) kommer han fram til at tallene stemmer best overens med det han kaller «avmattningshypotesen»: Ungdomskriminaliteten stiger kraftig fra 50-tallet og til en gang på 70-tallet. Deretter viser kurven tendens til å flate ut, sjøl om den fortsatt viser en svak stigning.³ Estrada mener at denne «avmattningshypotesen» også passer best med de norske tallene. Han ser en sammenheng mellom kriminalitetskurvens form og utviklingen av det strukturelle og kulturelle ungdomsrommet som i stadig sterkere grad har skilt ungdommen fra vokstgenerasjonen. Denne utviklingen begynte på 30- og 40-tallet, men kulminerte med ungdomsrevoltene på slutten av 60-tallet. De neste decenniene har den derimot ikke fortsatt i samme tempo, mener Estrada:

«Den generationsdelning som /.../ påverkar den sociala kontrollen av ungdomen skulle kanskje kunna sägas ha fullbordats vid ingången til 1970-talet. Detta skulle i så fall stämma tämligen väl med ungdomsbrottslighetens avmattande utveckling de senaste decennierna i Sverige och vissa andra länder.»

Hvordan «måle» kriminaliteten?

Nå må det sies at det å finne ut av kriminalitetstrender er en svært komplisert, for ikke å si umulig, affære. Kriminalstatistikken forteller oss antakelig vel så mye om kontrollinstitusjonenes virksomhet (særlig om politiets) som om den faktiske kriminaliteten. Et eksempel fra Cecilie Høigård kan illustrere dette. Hun har gjennomgått alle grafittisaker anmeldt i Oslo i perioden 1990 til 1994. I løpet av denne perioden stiger antall grafittianmeldelser fra 19 i 1990 til 1491 i 1994! Altså en eksplosiv økning. Har det blitt så mye mer grafitti i Oslo? Høigård kommenterer:

«En gatetur i Oslo i 1990 og en gatetur i Oslo i 1994. Vi ville se mer grafitti på den siste turen, uten tvil. Kanskje en dobling? Eller kanskje til

og med en femdobling? Men 88 ganger mer? No way. Byen ville sett helt annerledes ut, til ergrelse for mange, til glede for en del.»⁴

Hva er det så som har skjedd? I 1994 ble det, i nært samarbeid med politiet, opprettet en egen enhet i Oslo Sporveier med formålet å bekjempe grafitti. Dessuten ble måten å anmelde og registrere grafittilovbrudd på, endret. Slik kunne for eksempel en anmeldelse lyde i 1990: «En person har til politiet på Økern stasjon erkjent at han i lengre tid har utført skadeverk ved å tilgrise stasjoner og vogner. Det er anslått ca 150 ulike tilfeller.» Dette vil i kriminalstatistikken for 1990 bli telt som én anmeldelse, ett lovbrudd, én siktelse. I kontrast til dette er writeren Amel anmeldt 24 ganger på samme natt, samme sted og samme klokkeslett i 1994. I kriminalstatistikken for 1994 vil Amels aktiviteter klokka tre denne natta bli telt som 24 anmeldelser, 24 lovbrudd, 24 siktelser. På denne måten kan en sakens få det til å se ut som om grafitti-virksomheten i Oslo har økt 88 ganger på 5 år!

Den registrerte kriminalitetens tall må altså tolkes med den ytterste forsiktighet. En kan jo spørre seg om ikke den nye forskrekkelsen over ungdommens framtoning og væremåte som lyser ut av det innledende sitatet fra Mulock Hower kan ha fått kontrollinstitusjonene til å følge ungdommen med et mer vaksomt blick enn tidligere, en endring som kan ha gitt seg utslag i kriminalstatistikken.

Men også selve begrepet «faktisk kriminalitet» er problematisk. Handlinger må tolkes for å bli «kriminalitet». Det er for eksempel ingen selvfølge at det å male bilder på vegger eller T-bane-vogner er «kriminalitet». I noen sammenhenger er det kunstnerisk utsmykning og koster eieren av veggen masse penger, i andre sammenhenger er det reklame og innbringer eieren av veggen masse penger. Hvordan handlinger tolkes, skifter over tid, fra sted til sted, og fra situasjon til situasjon. Når går russens herjinger over fra å være humoristiske sprell til rampestreker til nummeret før kriminalitet? Kanskje når russeren ikke lenger er blomsten av landets overklasseungdom, men hvem som helst?

Kan hende bør vi nøye oss med å si at dannelsen av det strukturelle og kulturelle ungdomsrommet både har åpnet for nye måter å handle på fra ungdommens side, for nye måter å oppfatte ungdommen på fra samfunnets side, og for nye måter å kontrollere dem på. Samspillet mellom alt dette kommer til uttrykk i kriminalitetstallene.

Det er behov, både for å studere de strukturelle forutsetningene for ungdomskriminaliteten, og den betydningen lovbruddene har innenfor de unge lovbryternes eget meningsunivers. En kan spørre hvor langt begrepet «kriminalitet» egentlig hjelper oss når det gjelder å få innsikt i begge deler, både i de strukturelle forutsetningene og i de meningsbærende handlingene. Det er ikke noen selvfølge at det skal finnes et fag som heter «kriminologi», og som studerer noe som kalles «kriminalitet». Den engelske kriminologen Carol Smart⁵ stiller spørsmålet om hva incest, tyveri og stoffbruk egentlig har

felles. Bør ikke incest studeres i sammenheng med seksualitet, tyveri i sammenheng med økonomi og stoffbruk i sammenheng med helse? Men hvis vi gjorde det, ville vi oppløse kriminologien som fag, siden kriminologi defineres ved at den handler om noe som heter «kriminalitet» og om hva som er årsakene til denne «kriminaliteten». Det ville være å oppgi tanken om et enhetlig problem som krever et enhetlig svar, i det minste på det teoretiske nivået, sier hun.

Men fra hvilket synspunkt er incest, tyveri og stoffmisbruk samme problem? Kanskje først og fremst fra et administrativt synspunkt. «Kriminalitet» betyr at det finnes lovforbud mot disse atferdstypene, og at samfunnet til en viss grad (men ikke utelukkende) prøver å kontrollere dem gjennom bruk av politi og rettsapparat. Når faget «kriminologi» studerer «kriminalitet» forteller dette noe om fagets opphav og opprinnelige utsiktspunkt. Faget har oppstått ut fra ønsket om å kontrollere.

Meningsskapende handlinger

Hva så med ungdomskriminalitet? I hvilken forstand er et brekk begått for å skaffe penger til stoff, butikktyveri av ei dyr bukse, villmannskjøring med bil og gjengslagsmål «det samme»? Som bakgrunn for disse handlingene kan en skimte samfunnsmessige størrelser som: et arbeids- og skoleliv som produserer sosial utstøting, et marked og en konsumkultur som oppmuntrer «conspicuous consumption», og en kjønnkultur med svært destruktive trekk. De færreste ungdommer reagerer på disse samfunnsmessige størrelsene med det vi kaller «kriminalitet», i hvert fall over noen lengre periode. Riktignok har de fleste (i alle fall gutter) *noe* erfaring med lovbrudd. «Tre dagers halsesyke,» kalte Anders Bratholm⁶ i sin tid den typen ungdomskriminalitet som en «vokser av seg» etter kort tid. Den danske kriminologen Flemming Balvig snakker om «engangs-kriminelle» og «flergangskriminelle».⁷ De førstnevnte er langt flere enn de sistnevnte, men står for en mye mindre andel av den samlede ungdomskriminaliteten. For noen blir altså handlinger som innebærer lovbrudd et mer varig mønster.

«Ungdomskriminalitet», både engangs og flergangs, må også forstås som meningsbærende handlinger. Og da må en til kvalitative undersøkelser for å få grep om dynamikken bak. I en undersøkelse fra Oslo på åttitallet fant vi for eksempel et skille mellom spennings- og nyttekriminalitet. Slik forteller Siv om gutta i gjengen sin, der bilbrukstjuverier var en yndet sport:

«Kanskje dagen etter at det har skjedd, så snakker de veldig mye om det. I hvert fall det jeg tror, er at de synes det er veldig spennende de få minuttene de har politiet etter seg. Det er mye spenning. Når de kjører ute – de kjører veldig fort og vekker veldig mye oppmerksomhet. Så hvis det kommer en politibil forbi da, så vet guttene at de vil bli stoppet og spurt

hva det er for noe egentlig. Det er jo tull at de driver og råkjører, for det gjør de. De synes det er gøy å kjøre, det er det ikke tvil om.»⁸

Det kiler i magen å råkjøre en stjålet bil med politiet etter seg. Dette er spenningskriminalitet, og den besto, blant de ungdommene vi intervjuet, først og fremst i bil- og motorsykkeltjuverier. Spenningskriminaliteten gir ikke noe særlig annet utbytte enn spenningen. Lovbruddene skjedde spontant, og ungdommene var svært ofte ruset, enten på stoff eller alkohol, når det skjedde. Lovbruddene ble begått sammen med andre, med de kameratene de ellers vanket med. Peder beskrev hvordan impulsen grep dem:

«Det er bare noe som vi plutselig gjør når vi er fulle. Setter oss inn i en bil og smeller av gårde. (Er du ruset da?) Ja, full. Tørr ikke gjøre sånt når jeg er edru.»⁹

I motsetning til spenningskriminaliteten sto den kriminaliteten som hadde til formål å skaffe penger, «tjene til livets opphold» som en av våre informanter formulerte det. Dette var nyttekriminaliteten, og den var preget av lovbrudd som tjuveri, innbrudd, heleri. Kriminaliteten var planlagt, og den ble vanligvis begått i edru tilstand. Om det skjedde alene eller sammen med andre, var mer variert.

En nyere undersøkelse av Oslo-ungdom (bare gutter), utført av Elisabeth Næss, viser at en aggressiv konsumkultur, der identiteten sitter i merkeklærne og pengeforbruket, tydelig kan avleses i ungdommenes sjølførståelse og motivering for handlingene sine. For mange startet det med at de stjal ting som de trengte for å kunne opprettholde en motepreget ungdomsstil med «riktige» klær, sko og mobiltelefon, festing med rikelig CD-utvalg og mengder med drikkevarer, sier Næss. Etter hvert har de «raske» pengene og de dyre vanene blitt en del av sjølbildet:

«Det du tjener på tre måneders arbeid tjener jeg på to dager. Kan jeg tjene på to dager, samme hvor mye du tjener. Jeg tror jeg kunne blitt millionær.(...) Når du har penger er selvtilliten oppe i to hundre. Du har det så moro, sløser penger, gir bort penger til folk uten å tenke på hva du har gjort. Bare snur ryggen til. Sløser penger, bare sitter på bar og spanderer på venner. Du har det moro, ikke sant. Da er du konge på haugen. (...) Hvis du har penger, tiltrekker du deg masse folk. Damer for eksempel. Og når gutter ser at det er mange damer rundt deg, da betyr det at du har penger og så tiltrekker du deg masse folk.»¹⁰

Det er bare idioter som ikke tjener penger i Norge, har sjefen for Geelmuyden Kiese så kjekt uttalt. Hvem vil være idiot? Ikke alle kan være Røkke og Gjelsten og brenne av hundretusener på en racerbåt i Oslo-fjorden eller kjøpe opp hele fotballag. Særlig ikke hvis en har feil hudfarge og innvanderbakgrunn, som informantene i Næss sin undersøkelse. Da må en finne andre veier til å realisere i hvert fall biter av en livsstil som er i ferd med å vinne et kulturelt hegemoni.

Det er viktig å være stor mann, ikke minst MANN. Inntil for nylig var det bare kvinner (som nesten ikke begår kriminalitet) som var kjønn i kriminologien. Nå vokser det fram et perspektiv på en del av disse handlingene som også ser dem som ledd i et maskulinitetsprosjekt. I vår kultur er maskulinitet forbundet med makt og autonomi, kvinnelighet med det motsatte. I et klassesamfunn har de aller fleste menn begrenset av begge deler, sjøl om de har makt over kvinner og større mulighet til å bestemme over seg sjøl enn de har. Noen kriminelle handlinger kan ses som en måte å skape seg maskulinitet på med utgangspunkt i en underordnet posisjon. Og da må maskuliniteten gjerne bli overtydelig, eller «struttende», som jeg har kalt den i en annen sammenheng.¹¹ Dette er tydelig når Næss sine informanter forteller om vold. Vold er en måte å vinne, og forsvare en maktposisjon på, der ingen andre bestemmer over deg:

«Ja, det er bare å vise seg litt, det. For eksempel, du kommer i en slåsskamp... Folk snakker: Kom igjen, kom igjen da! Du gidder ikke snakke, går rett på sak: bang, bang! Gir'n skikkelig juling, (han) detter ned, så bare går du din vei. Så sier folk: He, han der er tøff, han kan slåss, han kan sånn og sånn. Så snakker de, og så kanskje går de rundt og så møter de noen andre som sier: Jævlig, he, jeg så at han banka han, ikke sant. Så er det bare å holde plassen, fordi – så vil de møte en person sånn som meg for eksempel. Jeg lar ikke noen tråkke over meg, og når de kommer til meg, kanskje han er tøffere enn meg, gir meg juling, så har han kommet over meg igjen og alle som jeg kjenner vil respektere han igjen, fordi han har banka meg og de respekterer meg siden jeg banka dem, skjønner du? Så da har han lagd seg en plass. (...) Jeg er ikke redd for noe. Det er bare sånn jeg er. Jeg er ikke sånn at hvis noen sier til meg at sånn og sånn kan jeg ikke gjøre, så gjør jeg ikke det. Jeg lar ingen bestemme over meg. Jeg hører ikke på de som prøver å skremme meg (...) når jeg går mot en som er større enn meg da er jeg liksom redd inni meg, men jeg viser det ikke, for jeg tør gjøre det (slåss).»¹²

Det hører ut som en John Wayne-film omplantet til Oslos gater. Men det handler blant annet om at disse ungguttene strever med et maskulinitetsprosjekt, der det er sentralt å karre seg på toppen av et eller annet tilgjengelig hierarki, med de midlene *de* har til rådighet.

Kriminalpolitikens grenser

Debatten om ungdomskriminaliteten har en tendens til å dreie seg nokså snevert om følgende: familiens ansvar for å kontrollere sine unge, kriminalpolitiske, og i noen grad sosialpolitiske tiltak. Den beveger seg innenfor det den engelske sosiologen David Garland har kalt «det pønologiske perspektivet».¹³ I det pønologiske perspektivet ses straffesystemet som et redskap til å kontrollere kriminalitet. Straffesystemets ritualer og institusjoner

behandles som et middel til å oppnå et nokså sjølsagt mål: å redusere kriminaliteten og holde lovbrøtterne i sjakk. Hovedspørsmålet innafor dette perspektivet er «Hva virker?» I tillegg kan en også spørre: «Til hvilken pris?» Både økonomiske og menneskelige kostnader kan bli tatt med i betraktning. Det pønologiske perspektivet er altså instrumentelt – det interesserer seg for hvilke midler som er mest effektive for å oppnå bestemte mål.

Dette perspektivet har ifølge Garland klare mangler. Når en behandler straffesystemet som et teknisk kontrollmiddel, overser en at straffesystemets ritualer og institusjoner aldri er fullt ut tilpasset ett eneste organisatorisk og instrumentelt formål. Sosiologiske og historiske studier viser at det er mange sosiale forhold som påvirker utforminga av straffesystemet, forhold som har lite å gjøre med behovet for ro og orden. Straffesystemet har også virkninger som er langt mer omfattende enn kriminalitetskontroll, og en symbolsk betydning som angår store deler av befolkningen. Tar en straffesystemet for god fisk – som utelukkende et middel til kriminalitetskontroll – blir en ute av stand til å nå fram til en mer grunnleggende forståelse av hvordan systemet fungerer fra dag til dag, en forståelse som kan utfordre systemets sjøloppfatning. Det instrumentelle perspektivet som pønologien anlegger, bidrar også til å skape gale og urealistiske forventninger hos publikum og myndigheter, noe som øker systemets vanskeligheter heller enn å løse dem.

Lederne for prosjektet «Alternativ til fengsling av ungdom,» Helge Waal og Per Stangeland, sa i sin tid at ungdomskriminaliteten ikke lar seg påvirke i særlig grad, verken av strafferettslige eller sosialpolitiske tiltak. Ungdomskriminaliteten er «et symptom på hvordan vi har innrettet vår skole, vårt arbeidsliv, familieliv og byliv.»¹⁴ Det er umulig å endre på ungdommens situasjon uten å røre ved livsformen til de voksne. Om den kriminelle lavalder er 14, 15, eller 16 år, betyr lite for utviklinga av ungdomskriminaliteten. Derfor er det ikke et spørsmål om hensiktsmessighet, men «i bunn og grunn et etisk og moralsk spørsmål» om samfunnet skal reagere på ungdomskriminaliteten med straff eller med andre typer tiltak.

Den uttalte hensikt bak tiltakene for unge lovbrøyttere og barn med alvorlige atferdsvansker har vært å «føre dem tilbake til samfunnet». Et underliggende premiss for en slik målsetting er at samfunnet faktisk vil ha dem. Vil samfunnet det? Eller er inngangsbillettene til arenaen for veltilpassede og produktive samfunnsmedlemmer allerede utsolgt?

Kravene til arbeidslivets «konkurranssevne» øker stadig. Og jo mer konkurransedyktig arbeidslivet blir, desto flere støtes ut eller nektes adgang. I det konkurransedyktige arbeidslivet slipper bare de mest konkurransedyktige menneskene inn. Når konkurransen skjerpes, blir det færre vinnere og flere tapere.

Når arbeidslivet utvikler seg på denne måten, vil det få konsekvenser også for andre samfunnsinstitusjoner. Skolen er kommet i den paradoksale situasjonen at den både skal bidra til å velge ut de framtidige vinnerne på

arbeidslivets arena og oppbevare dem som er uten sjanser i konkurransen, samtidig. De med dårlige karakterer fra ungdomsskolen, henvises i videregående skole til meningsløse kurs som ikke fører dem noen steder. Og mange politikere presser nå på for å få «fritt skolevalg» på alle skoletrinn, slik at skoleflinke barn fra høystatusfamilier fritt kan velge å gå på skole med andre av samme slag, mens de andre «fritt» kan «velge» de skolene som blir igjen. Med bakgrunn i volden, hærverket og den allment nedslående situasjonen i mange franske skoler, snakker Pierre Bourdieu og Patrick Champagne om den helt nye situasjonen skoleverket er kommet i etter at skolegangen utover den grunnleggende barneskolen er blitt utvidet til å omfatte alle: Strukturen i den skjeve fordelinga av skolemessige gevinster er i all hovedsak blitt opprettholdt, forskjellene er bare blitt forskjøvet. Likevel innebærer dette noe vesentlig nytt:

«Fordi eliminasjonsprosessen er blitt forsinket og forlenget, og på den måten uttynnet og nærmest oppløst gjennom den tiden den tar, er institusjonen bebodd av de framtidig utestengte, og de fører inn i skolen de motsetningene og konfliktene som er knyttet til en skolegang uten annet mål enn seg selv.»¹⁵

Skolen ekskluderer som alltid, sier forfatterne videre. Men den ekskluderer nå på en kontinuerlig måte og på alle nivåer. De ekskluderte fortsetter imidlertid å være i skolen, siden skolen nøyer seg med å forvise dem til mer eller mindre verdiløse linjer. «Skoletaperne» er dermed «på en og samme tid stengt ute og stengt inne, dømt til å kastes mellom gledesfylt tilslutning til den illusjon skolen tilbyr og en resignasjon stilt overfor dens dommer, mellom angstfylt underkastelse og et avmektig opprør.»¹⁶

Å tilpasse problemer til løsningen

Å føre ungdommer som har kommet virkelig skeivt ut i livet tilbake til fullverdig deltaking i samfunnet, blir ikke lettere når det blir færre plasser å konkurrere om. Noen vil alltid lykkes, med eller uten profesjonell hjelp. Men som et *samlet* foretakende er «tilbakeføring til samfunnet» dømt til å mislykkes. Samfunnet vil rett og slett ikke ha dem.

Denne nokså opplagte og banale problemstillinga rommes ikke innenfor det pønologiske perspektivet. Dersom kriminalitetskontrollen skal ses som et rasjonelt svar på kriminalitetsproblemet, må også problemet defineres slik at det passer med det arsenalet av løsninger som kontrollsystemene har til rådighet. Et eksempel er et hefte med titelen «Kriminalitetsutvikling hos barn og unge. En sammenfatning av risikofaktorer hos barn og unge», utgitt i 1991 av Det kriminalitetsforebyggende råd. Heftet er forfattet av Astrid Kaufmann på oppdrag fra Rådet.

I denne sammenhengen velger Rådet å se kriminalitet som noe individer «har», eller står i risiko for å «få». Hva skjer når rådet velger en slik

tilnærming? Den politiske dimensjonen blir borte. Samfunnet debatteres ikke, men tas for gitt. «Kriminaliteten» blir noe som kommer fra individet, som vi kan finne kimen til og eventuelt hindre i å utvikle seg. Vi er ofte vant til å se på kriminalitet på denne måten, så mange vil ikke reagere. Men synspunktet utvides til også å gjelde andre tilstander:

«Videre bør det nevnes at de risikofaktorer som trekkes fram, også kan være forløpere for andre problemer enn kriminalitet. Det kan dreie seg om alkoholmisbruk, langtidsarbeidsledighet, sosialklienttilværelse og helseproblemer.»¹⁷

Her er også «langtidsarbeidsledighet» og «sosialklienttilværelse» blitt noe som individer «har», der en kan identifisere «risikofaktorer knyttet til individet og psykososialt miljø». Nå er det antakelig ikke helt tilfeldig hvem som blir langtidsarbeidsledig og hvem som vil komme til å trenge sosialhjelp i løpet av livet. Men når antallet arbeidsledige og antallet sosialhjelpsmottakere nærmest har eksplodert i løpet av forholdsvis få år, har det neppe sammenheng med risikofaktorer knyttet til individet og psykososialt miljø som kunne vært forebygget fra barnsbein av.¹⁸ Det henger sammen med mangel på arbeidsplasser, gjeldskrise og økende fattigdom, altså med trekk ved *samfunnet*. Sitatet fra Rådets hefte viser hvordan samfunnsspørsmål står i fare for å gli umerkelig inn i individene og bli avpolitisert.

Med dagens samfunnsutvikling vil neppe den mest nitide kartlegging av individuelle og psykososiale risikofaktorer kunne forebygge at antallet langtidsarbeidsledige og sosialklienter vokser. En slik vekst er så å si innebygd i de politiske og økonomiske linjene landet styres etter. Tanken om at kontroll- og hjelpeapparatet skal ordne opp med dem som faller utenfor, må nødvendigvis «bidra til å skape gale og urealistiske forventninger hos publikum og myndigheter, noe som øker systemets vanskeligheter heller enn å løse dem», for å gjenta Garlands formulering.¹⁹

På den andre sida er det pønologiske perspektivet godt egnet til å spore til evige diskusjoner om endringer i kontrollapparatet sjøl – behandling kontra straff – den ene faglige skolen mot den andre. Og det er godt egnet til å putte årsakene til problemene inn i dem som skal tilbakeføres: Når kontroll- og hjelpesystemet ikke lykkes, skyldes det at klientene er for vanskelige. En debatt rundt disse polene kan holdes i gang i det uendelige.

En debatt som utelukkende holder seg til det pønologiske perspektivet, kan være med på å tilsløre de samfunnsmessige motsetningene som bidrar til at noen havner i rollene som problembarn og unge lovbrytere. Mye tyder på at disse samfunnsmessige motsetningene er i ferd med å skjerpes. Det kan for eksempel bety at presset på hjelpe- og kontrollapparatet i retning av å fungere som renovasjon, vil øke. Det kan også bety at det vil oppstå et «marked» for sosial kontroll, et marked som etterhvert lever sitt eget liv, etter sine egne lover. Nils Christie skriver om utviklinga i USA, der privatisering av

fengslene er kommet langt, og der fengselsbygging, fengselsdrift og produksjon av sikkerhetsutstyr er en veritabel vekstbransje:

«Fengslene bringer lønnsarbeidsløse under direkte kontroll, og skaper samtidig nye oppgaver for industrien og dens eiere. Det er i dette siste perspektiv at fangene får en ny og viktig rolle som råvare for kontrollindustrien. Den potensielt farlige befolkning bringes under fullstendig kontroll som råmateriale for det samme industrielle komplekset som har gjort dem overflødige utenfor murene.»²⁰

Kriminalpolitikken i USA er svært fjern fra behandlinga av unge lovbytere og barn med atferdsvansker her hjemme. Men også vi har vårt private tiltaksmarked, der terapeutiske entreprenører er aktive. Av en artikkelserie i *Verdens Gang* i mai 1999 går det fram at fylkeskommunene i 1998 kjøpte barnevernsplasser for 350 millioner kroner ved kommersielle, private institusjoner. I januar 1999 var 575 barn og unge plassert på slike private institusjoner – oftest på grunn av alvorlige atferdsvansker. Kontrollen med slike institusjoner er svært mangelfull. Siden en fylkeskommune kan ha barn og ungdommer spredt i en rekke ulike private tiltak, ofte langt utenfor fylkeskommunens egne grenser, blir det ytterst ressurskrevende å føre det lovpålagte tilsynet. Hele 16 av 18 fylkesmannsembeter brøt i fjor et regelverk som skal trygge rettssikkerheten til barnevernsklientene, gjennom å utføre færre tilsyn enn det loven krever.

Noen av de private tilbudene kan være gode, andre kan være mindre gode, og atter andre skandaløse. Uansett kvaliteten på tiltakene er det problematisk at det oppstår et marked for sosial kontroll. Det kan være en fare for at tilbudet kan komme til å bestemme etterspørselen, og at definisjonen av avvik påvirkes av markedets vekstbehov. Dersom debatten begrenser seg til det pønologiske perspektivet, kan en risikere at slike utviklingstrekk ikke blir sett og problematisert.

Henvisninger til at kriminalitet og andre sosiale problemer henger sammen med måten vi organiserer samfunnet på, har en tendens til å bli besvergelses, som i rapporten fra prosjektet «Alternativ til fengsling av ungdom». De får ingen praktiske konsekvenser. Det ser ut til å være bestemte rammer, både materielle og kulturelle, som kriminal- og sosialpolitikken må holde seg innenfor. Her tenker jeg ikke først og fremst på tilgang til ressurser. Jeg tenker mer på at strevet for å senke kriminaliteten ikke tillates å gripe inn i andre viktige samfunnsinstitusjoner i særlig grad. I kampen for å styrke norsk næringslivs konkurransevne kan en på radikalt vis kaste om på folks livs- og bosettingsmønstre. I kampen mot kriminalitet og tilgrensende sosiale problemer er ikke sånt mulig. En må vanligvis ta en rekke forhold – som den økonomiske politikken, utviklinga på arbeidsmarkedet, sentralisering og urbanisering, for gitt. Slik sett er det å hindre kriminalitet i virkeligheten ikke noe høyt prioritert oppgave i samfunnet, uansett strømmen av kriminalpolitiske utspill og alt skrik og skråll i fjernsynets debattprogrammer.

NOTER

- 1) Dan Q. R. Mulock Hower: «Er ungdomskriminaliteten et verdensomfattende problem?», *Norges Barnevern*, 1960, nr. 9-10, s. 16.
- 2) Nils Christie: *Hvor tett et samfunn*. Universitetsforlaget, Oslo, 1982.
- 3) Felipe Estrada: «Ungdomsbrottslighetens utveckling i etterkrigstidens Europa», i: Hanns von Hofer (red.): *Brottsligheten i Europa*, Studentlitteratur, Lund 1998, s. 61.
- 4) Cecilie Høigård: «Kriminalitetsbilder og kriminalstatistikk», i: Liv Finstad og Cecilie Høigård (red.): *Kriminologi*, Pax forlag, Oslo 1997, s.75.
- 5) Carol Smart: «Feminist approaches to criminology or postmodern woman meets atavistic man», i: Loraine Gelsthorpe & Alison Morris (ed.): *Feminist Perspectives in Criminology*, Open University Press, Philadelphia 1990, s. 77.
- 6) Anders Bratholm: Innlegg på Rundebordskonferansen på det 22. norske barnevernsmøtet i Stavanger, Norges Barnevern, Oslo 1965.
- 7) Flemming Balvig: «Ungdomskriminalitet – med særlig henblik på retssystemets udvælgelsesmekanismer», *Årsberetning 1981 fra Kriminalistisk Institut*, Københavns Universitet, Stensilserie nr. 18, København 1982.
- 8) Kjersti Ericsson, Geir Lundby & Monica Rudberg: *Mors nestbeste barn – Ungdom, rusgift og kriminalitet*, Universitetsforlaget, Oslo 1985, s. 43.
- 9) *ibid.*, s. 45.
- 10) Elisabeth Næss: «Vold er ære, kriminalitet er penger – «K»-gjengen om seg selv», Det kriminalitetsforebyggende råd, Oslo 1999, s.15.
- 11) Kjersti Ericsson: «Sexual harassment and the genderization of work», i: Drude von der Fehr, Anna G. Jónasdóttir og Bente Rosenbeck (red.): *Is there a Nordic Feminism? Nordic feminist thought on culture and society*, UCL Press, London 1998.
- 12) Næss, op. cit., s.9.
- 13) David Garland: «Sociological Perspectives on Punishment», i: M. Tomry (ed.): *Crime and Justice*, vol.14, Chicago 1991.
- 14) Se *Tiltak for unge med atferdsvansker*, NOU 1985:3.
- 15) Pierre Bourdieu og Patrick Champagne: «'Skoletaperne': Stengt ute og stengt inne», i: Pierre Bourdieu *Symbolisk makt*, Pax forlag, Oslo 1996, s. 161.
- 16) *ibid.*, s 165.
- 17) Astrid Kaufmann: *Kriminalitetsutvikling hos barn og unge. En sammenfatning av risikofaktorer knyttet til individet og psykososialt miljø*, Det kriminalitetsforebyggende råd, Oslo 1991, s 69.
- 18) Kristian Andenæs: *Sosialomsorg i gode og onde dager*, Tano, Oslo 1992.
- 19) Garland, op. cit.
- 20) Nils Christie: *Kriminalitetskontroll som industri*, Universitetsforlaget, Oslo 1993, s. 118.